

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ

ՔՈՒՌԱՐԱՔՍՅԱՆ ՄԻ ԿԱՐԱՍԻ ՁԱՐԴԱԳՈՏՈՒ ՄԻՄՎՈԼԻԿԱՅԻ ՇՈՒՐՁ

Մեծ Մեպասարում իրականացված գայլերի զոհաբերության մ.թ.ա. XVIII-XVI դդ. թվագրվող ծեսից պահպանված նյութական մնացորդները հնագիտական եզակի փաստեր են հնդեվրոպական ցեղերի հոգևոր մշակույթի՝ հավատալիքների, պաշտամունքի և ծեսերի ուսումնասիրման համար: Խտթական գրավոր աղբյուրների, հնդեվրոպական ժողովուրդների հավատալիքների զուգադրումները ցույց են տալիս, որ *Šumas huitar՝ աստվածների կենդանի* գայլի զոհաբերությունը կատարվել է զարմանը և խորհրդանշել է հին տարվա ավարտն ու նոր տարվա սկիզբը, այսինքն՝ տիեզերական կարգուկանոնի վերականգնմանը նվիրված ծիսակարգի կարևոր տարրերից է¹:

Հայտնաբերված ծիսական խեցեղենը հիմնականում ներկայանում է վարդագույն աստառ և սև փայլեցված արտաքին ունեցող անոթներով²: Գայլերի զոհաբերության ծեսի նյութական մնացորդների հետ հայտնաբերվեց նաև բերանքսիվայր դիրքով մի կարաս, որի տակ վեց ամբողջական գավաթներ էին: Տափակ նստուկով, փքուն իրանով, բարձր վզով, շուրթն իրանին միացնող հակադիր գույգ ունկերով կարասը բարձրորակ է, պատրաստված է ձեռքով և լավ թրծված է: Անոթը եռամաս է, ծեփվել է կավի երեք լայն ժապավեններից՝ ձևավորելով նստուկը, ապա իրանը և վիզը՝ շուրթերով: Կարասը զարդանախշված է միայն մի կողմում՝ ունկից ունկ ընկած հատվածում: Նախշերն արված են միջին գոտու վերին մասում: Անոթի վիզն իրանից բաժանող հատվածով անցնում է գծազարդերի նեղ ժապավեն: Չարդանախշերը, որ արվել են թաց կավի վրա, լայնակոս են, ռելիեֆ, ռելիեֆ-ներձկված, ներձկված և գծային: Չարդագոտու առանցքը՝ զուգահեռ գծերի միջև ընկած հատվածը, մանր օղակներով մի մեծ զիզգագ է, որը աջ կողմում նեղ է, այնուհետև աստիճանաբար լայնանում է և ավարտվում զուգահեռ վեց գծերով՝ ձևավորելով վիշապի փոքր-ինչ և ետ ընկած, կարծես երախը լայն բացած գլուխը: Զիզգագի յուրաքանչյուր անկյան մեջ խորհրդանշական նշաններ են: Չևավորված տասը անկյուններից ինը լրացված են տարբեր նախշերով, իսկ առաջին անկյունն ազատ է թողնված: Նշված դաշտերում արված պատկերների մեջ հստակ են պարույրները, ոճավորված թռչունները և խոյի եղջյուրները: Անկյուններից վեցում խորհրդանշանները մի քանիսն են, իսկ երեքում միայն մեկական պարույր է: Մի խորհրդանշան նաև աջից առաջին դաշտում է, որտեղ միավորված են պարույրն ու թռչնազարդը: Չարդագոտու կենտրոնական պատկերի աջ և ձախ թևերում պտույտով իրար հակադիր մեկական պարույր է:

Քննարկվող կարասը զոհաբերության ծեսի նյութական մնացորդներից է, և ինչպես ձևը, այնպես էլ զարդագոտու խորհրդանշանները կարևոր են նույն այդ ծեսի տարրերի բացահայտման համար:

¹ Տե՛ս **Լ. Եգանյան**, Գայլերի զոհաբերության ծեսը. Յոթի խորհրդանշական դերը Մեծ Մեպասարում, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», Եր., 2010, էջ 33-41: Նույնի՝ Жертвоприношения волков в раннебронзовом Мец Сепасаре, Международная научная конференция "Археология, этнология и фольклористика Кавказа", Сборник кратких содержания докладов, Тбилиси, 2011, стр. 119.

² **Լ. Եգանյան**, Մեծ Մեպասարի վաղբրոնզիդարյան հուշարձանի պեղումները, ՇՊՄԺ հանրապետական վեցերորդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 2004, էջ 8: Նույնի, Մեծ Մեպասարի մ.թ.ա. III հազարամյակի բնակավայրերը (պեղումների նախնական արդյունքներ), ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 8, 2005, էջ 5-21:

Ըստ խեթական տախտակներում պահպանված «*թագավորական*» ծեսերի նկարագրությունների՝ որոշ աստվածություններ նույնացվում էին անոթին³: Կելտական հավատալիքներում պտղաբերության կամ բերքատվության շտեմարան էր համարվում առասպելական «*cauldron-ը՝ աշխարհի մոր անոթը*»⁴: Հնդկաստանում այժմ էլ անոթը զուգադրվում է կանացի սկզբի հետ⁵: Հայոց պատկերացումներում անոթի և Մեծ մոր զուգադրման մասին վկայում են ինչպես հնագիտական և ազգագրական կանացիակերպ աղանանները, այնպես էլ XX դարի սկզբներին Հայաստանի որոշ շրջաններում դեռևս պահպանվող, թրծված, բայց չօգտագործված կճուճը կնոջ երկունքի հովանավոր համարելու հավատալիքը: Մառնադրյուրում «թղալի» համարվող կնոջ ծննդաբերությունը տեղի էր ունենում գլխատան հատակի մեջ թաղված կճուճի վրա, որի շուրջը լողոլը՝ գետնի մեջ, չարահալած գամեր էին խրված⁶:

Հավատալիքների զուգադրումները ցույց են տալիս, որ եռամաս անոթը դիտվել է Համաշխարհային ծառ կամ *Տիեզերական սյուն*, իսկ զարդագոտին մարդկանց և կենդանիներին հատկացված *Միջին աշխարհի* տիրույթում է: Չարդագոտին անոթի միջին գոտում պատկերելը հնդեվրոպական պատկերացումների արտացոլումն է, իսկ խորհրդանշաններն արդյոք գայլերի զոհաբերության ծեսի բովանդակությունն են արտահայտել:

Խորհրդանշանը գաղտնագիր է կամ ծածկագիր, տեղեկատվություն, որ առաջին հերթին հավանաբար ստեղծվել է որպես հաղորդակցման միջոց և ունեցել է հոգևոր արժեքները միասնական պատկերի ձևով փոխանցելու նպատակ: Յուրաքանչյուր խորհրդանշան ամփոփում է պաշտամունքի թանձր քողով պարուրված և գաղտնագրված որոշակի միտք: Վերծանել խորհրդանշանը նշանակում է բացահայտել պատկերի տակ թաքնված կամ գաղտնագրված իմաստը: Նույն խորհրդանշանը կարող է ունենալ տարբեր կիրառություն, նաև ինչպես ծածուկ (եզոթերիկ), այնպես էլ հրապարակային (եկզոթերիկ) բնույթ: Թեև խորհրդանշանների ընկալումը նաև ինչ-որ չափով անհատական է, սակայն դրանց վերծանման և մեկնաբանման համար անհրաժեշտ բազմաբնույթ նյութերի՝ հավատալիքների, սովորույթների, ծեսերի համադրումները կարող են որոշակի ընդհանրական պատկեր տալ:

Որպես հետևանք՝ տնտեսական և հասարակական կյանքի դանդաղ զարգացման կայուն և հաստատուն են մնացել ծեսերը, հավատալիքներն ու սովորույթները, որոնք, կատարվող գործողություններին ուղեկցելով, բանավոր ձևով փոխանցվել են սերնդեսերունդ: Այդ կայունությունն էլ թույլ է տալիս մեզ հասած բանագիտական նյութերի, սովորույթների և ծեսերի օգնությամբ փորձել բացահայտել այն նախնական իմաստը, որ արտահայտվել է դրանցում:

Չիզգագ-գալարը: Կարասի զարդագոտու կենտրոնական նախշն է (տախտ. 1, նկ. 1): Կարասի վզի տակ և տարբեր չափերի խառնիխուռն զիզգագներ են արված:

Փաստերը ցույց են տալիս, որ Առաջավոր Ասիայում, Կովկասում և Եվրոպայում, սկսած նեոլիթից մինչև մեր օրերը, զիզգագը՝ որպես գրաֆիկական պատկեր, ունեցել է որոշակի իմաստ. այն խորհրդանշել է օձ կամ ջուր, ընդ որում, այդ երկու խորհրդանշաններն էլ փոխկապակցված են: Չիզգագ-գալարը օձի իրատեսական պատկերի խիստ ոճավորման հետևանք է և տարբեր ժողովուրդների հավատալիքներում ներկայացնում է ջուր-օձ-վիշապ դիցաբանական կապը: Գալարը՝ որպես դրույթ (գրաֆեմա), հայտնի է տարբեր մշակույթներից և, սկսած պալեոլիթից, բնորոշ է բոլոր դարաշրջաններին:

³ В. Ардзинба, Ритуалы и мифы древней Анатолии, М., 1982, стр. 63.

⁴ А. Голан, Миф и символ, М., 1992, стр. 13.

⁵ Նույնը:

⁶ Վ. Բրդյան, Հայկական աղանանդներ, Եր., 1986, էջ 60:

Գալարն օձի իմաստաբանական պատկերն է, պարույրը՝ սխեմատիկ: Հաճախ զիզգագը, գալարը կամ պարույրը կարող են պատկերվել նաև այլ նախշերի հետ: Այսպիսի մի խորհրդանշան քննարկվող իրի վրա ներկայացնում է թռչնի և պարույրի զուգակցումը (տախտ. 1, նկ. 5):

Օձի և ջրի դիցաբանական կապվածության մասին է վկայում հին հնդկական առասպելաբանության մեջ գետի առաջացման մասին առասպելը. Ինդրան, հաղթելով Վրիթրու օձին, ազատում է ջրերը, որոնք վերջինս պահում էր կալանքի տակ⁷:

Հայաստանի «վիշապներ» կոչվող, հարթաքանդակ մակերես ունեցող և հարուստ պատկերներով պաշտամունքային կոթողները «... վերաբերում են ջրի մի աստվածության պաշտամունքի»⁸: Վիշապների պատկերազարդումներում արտացոլված դիցաբանական հնագույն ընկալումների վկայություն են ցույլ բերանից հոսող ջուրը⁹ կամ ջուր խորհրդանշող ալիքավոր գծերի հետ պատկերված օձը¹⁰: Վիշապների վրա տարբեր կենդանիների (ցուլ, թռչուն, օձ) պատկերները խորհրդանշորեն ներկայացնում են վիշապի և այդ կենդանիների կապը՝ առասպելաբանական մակարդակում ըստ յուրաքանչյուրի ունեցած պաշտամունքային դերի և նշանակության: Չարդագոտու գլխավոր ֆիգուրի հետ կապված են մյուս սիմվոլիկ նշանները:

Խոյանախշը: Չարդագոտու վրա խոյը ներկայացված է կենդանու գլուխը խորհրդանշող, դեպի ներս հակված ոլորուն գույգ եղջյուրների ոճավորված պատկերով (տախտ. 1, նկ. 3): Քուռարաքայան մշակույթի հուշարձանների նյութերում խոյազուլիս են պայտաձև պատվանդանները, խոյի ոճավորված գլխի ձև ունեն կարասների ունկերը, իսկ անոթների նախշազարդումների մեջ խոյի խորհրդանշական պատկերը ներկայացված է ոճավորված եղջյուրներով:

Հնդեվրոպական դիցաբանության մեջ խոյը «աստվածության կառքին» լծված կենդանի է¹¹: Խոյը համարվում էր հին հնդկական Ագնի աստվածության մարմնավորումներից մեկը¹²: «Էդդայում» ամպրոպի աստված Թորը շրջագայում էր երկու խոյերով լծված կառքով, սլավոնական առասպելական կերպարները մատում են խոյի վրա, և հատկապես հին հնդկական սովորույթներում խոյերը՝ որպես աստվածներին տեղափոխող միջոց, հավասարեցվում են ձիերին¹³:

Խոյը հիշատակվում է զարմանալի ծեսերում՝ բուսականության աստվածության հարության կրոնադիցաբանական գաղափարի առնչությամբ: Գարմանալի օրահավասարից երկու շաբաթ հետո ողջ Եգիպտոսը ցնծում էր ուրախությունից, որ եկել է Խոյի տիրապետությունը: Ժողովուրդը կենդանուն զարդարում էր ծաղիկներով և հանդիսավորությամբ տանում թափորի հետ¹⁴: Մեռնող և հառնող Օսիրիսը Հին Եգիպտոսում հաճախ մարմնավորվում էր խոյի կերպարում և երբեմն նույնացվում էր արևի աստված Ամոնին և հոգեհանգստյան տեքստերում հիշատակվում էր կան Օսիրիս, կան Ամոն¹⁵: Ամոնի սրբազան կենդանին խոյն է, որը պատկերվում էր մարդու տեսքով, երբեմն՝ ոչխարի գլխով¹⁶: Խոյի պաշտամունքը կապված էր նաև նախնիների պաշտա-

⁷ В.Топоров, Индра, Мифы народов мира (այսուհետև՝ МНМ), Энциклопедия, т.1, М., 1991, стр. 533.

⁸ Մ. Արեղյան, Երկեր, հ.Է, Եր., 1975, էջ 165:

⁹ Նույն տեղում, նկ. 7, էջ 175:

¹⁰ Նույն տեղում, նկ. 2, էջ 172:

¹¹ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 586:

¹² А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 64:

¹³ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 586:

¹⁴ А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 65:

¹⁵ М.Коростовцев, Религия Древнего Египта, М., 1976, стр.21; А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 66:

¹⁶ Э.Кормышева(Миньковская), Амон, МНМ, 1991, стр. 70.

մուցքի հետ¹⁷: Սասնա կիսաստված դյուցազունները կոչվում են նաև «Խոյ» ընդհանուր մակդիրով, որը, ըստ Հ.Մարտիրոսյանի, «կապ ունի ոչ այնքան սերնդի հարատևման, որքան կենդանականարի «Խոյ» համաստեղության հետ», հավանաբար Սասնա հերոսները «Խոյ», «Ցուլ», «Երկվորյակներ» համաստեղությունների միջոցով առնչվում էին «տիեզերական երևույթների և պտղաբերման գաղափարի հետ»¹⁸:

Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. III հազարամյակում լայն տարածում է ստանում խոյի պաշտամունքը: Հնդեվրոպական պաշտամունքային համակարգում լեռների աստվածացումը, կապված անհաս երկնքին մոտ գտնվելու հետ, չէր կարող շրջանցել նաև լեռներում ապրող կենդանուն, որն իմաստավորելու էր պաշտամունքը, իսկ պատկերը դառնալու էր խորհրդանշի: Հայաստանի ժայռապատկերներում մ. թ. ա. III հազարամյակից սկսած խոյը ներկայացված է «մեծ շղթայի մեջ, արդեն նշանագրի ձևով»¹⁹ Բազմաթիվ ժայռանկարներում խոյի ամբողջական ֆիգուրը փոխարինված է նրա գլխով, որը, հետզհետե ոճավորվելով, նույն հիմքից ելնող, աջ և ձախ կեովող կիսաշրջաններով ձևավորում է կենդանու մոտիվ ու հզոր եղջյուրները: Ժայռապատկերներում և վաղբրոնզիդարյան նյութերում խոյը չի պատկերվում որպես որսի կենդանի: Ժայռապատկերներում հաճախ հանդիպող խոյանշանները «յուսատուների ամբողջ համաստեղության արժեք ունեն...և խոյը խորը նախնադարում ներկայացնում էր տիեզերական պաշտամունքի առարկա»²⁰: Վերջինիս փաստումն է նաև Քեթիից հայտնաբերված, մ.թ.ա. III հազարամյակի վերջերով թվագրվող, խոյազուխ ունկերով քրեդան-օրացույցը²¹: Մ.թ.ա. IV-III հազարամյակներում գարնանային գիշերահավասարի ժամանակ արեգակը գտնվել է Ցուլ համաստեղությունում և մ.թ.ա. III հազարամյակի վերջերին մտել է Խոյ համաստեղություն²²:

Թռչնագաղղ: Կարասի զարդագոտու վրա ամենաշատ կրկնվող խորհրդանշանը ներկայացնում է թռչուն՝ պարույրի և խոյի նշանի համադրություններով (տախտ. 1, նկ. 4): Քուռարաքսյան խեցեղենի սիմվոլիկ նշանների մեջ հաճախ հանդիպող թռչունը հիմնականում երկարակտուց է, երկար ոտքերով և եռանկյունաձև իրանով:

Բոլոր ժողովուրդները թռչուններին համարել են աստվածային էակներ: Հնդեվրոպական ընդհանրության հոգևոր պատկերացումներում Համաշխարհային ծառի «Վերին» աշխարհը կամ ծառի սաղարթը հատկացված էր թռչունների²³: Թռչունի և օձ-վիշապի պայքարը իբրև հակամարտություն կամ «տիեզերական աղետի առասպել», ներկայացնող հնագույն դրվագներ հանդիպում են Գեղամա լեռների մ.թ.ա. III հազ. թվագրվող ժայռանկարներում, որտեղ գրեթե մշտապես պայքարն ավարտվում է թռչունի հաղթանակով²⁴: Օձ-վիշապի դեմ պայքարի հետ կապված են տարբեր թռչուններ: Խեթական ամենավաղ տեքստերից սկսած՝ արծիվը ծիսակարգում հաճախ ծառայում է աստվածներին, թռչում է մինչև ծով և այնտեղից լուրեր բերում²⁵: Հնդկական և իրանական առասպելներում արական հատկանիշ կրող աստվածությունը երբեմն արծ-

¹⁷ Э.Темкин, В. Эрман, Мифы древней Индии, М., 1985, стр. 49–50.

¹⁸ Հ. Մարտիրոսյան, 1981, նշվ. աշխ., էջ 75:

¹⁹ Հ. Մարտիրոսյան, Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները 11, Ժայռապատկեր, պրակ III, Եր., 1981, էջ 72:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 73:

²¹ Հ. Խաչատրյան, Հին հայկական օրացույցի մասին, ԳՄԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1, Գյումրի, 1998, դջ 14-16:

²² Նույն տեղում, էջ 8:

²³ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 490 :

²⁴ Հ.Մարտիրոսյան, 1981, նշվ. աշխ., էջ 67:

²⁵ Т.Гамкрелидзе, Вяч. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 538

վի կերպարանքով է²⁶: Արծիվը Չևսի խորհրդանիշ թռչունն է²⁷: Հին գերմանական սովորույթներում արծիվը գայլի և արջի հետ հանդերձյալ աշխարհի երեք սրբազան կենդանիներից մեկն է²⁸:

Հնդեվրոպական, հատկապես գերմանական որոշ սովորույթներում, ագռավը ծիսական նշանակությամբ մոտենում է արծիվին, մասնավորապես որպես Վալխալի սրբազան թռչուն²⁹: Ագռավը Միհրի-Միթրայի հավատարիմ ուղեկիցներից մեկն է և միթրայական պատկերագրության մեջ սերտորեն կապված է արևի խորհրդանիշի հետ³⁰: Ագռավը պատգամաբեր է («Սասնա ծռեր»-ում աստվածների լրաբեր- սուրհանդակ), իմաստուն և խոսելու ունակությամբ օժտված («Ենչ էն խոսող ագռավ մտավ էնտեղ, էն դիմաց կասին Ագռավու քեար»³¹) և Փոքր Սիերին Ագռավաքար ուղեկցող: Ագռավը կապվում է կրակի հետ, որն արտացոլված է ոչ միայն բերված գրույցներում, այլ նաև հետևյալ ասացվածքում. «Ագռավն արին գեղին քեհյա, մոխիր տվեց գեղին վրա»³²: Մոխիրը տնօրինելու իրավունքով ագռավին հավասարեցնում են Սբ Կարապետ վանքի Կաղ դևին: Հայկական գրույցներում ագռավը մարդկանց օձից փրկելու համար իֆքնագոհության է գնում³³:

Հեթանոսական կրոնի մերժմամբ վերաիմաստավորվեցին նաև հնագույն աստվածների խորհրդանիշ և ուղեկից թռչունների կերպարները: Դա լավագույնս արտահայտված է աստվածաշնչյան լեզենդում՝ ագռավին հատկացրած չարագուշակի դերով, որ անհամատեղելի է մարդկանց կյանքը փրկելու համար ինքնագոհության գնացողի կերպարին:

Հնդեվրոպական դիցարանության մեջ օձի հետ պայքարում հաղթող, ավետաբեր և հանդերձյալ աշխարհի հետ կապված թռչուն է նաև արագիլը: Խեթական դիցարանության մեջ Տելեայինայինոս-Տելեբինուին փնտրելու ուղարկված լրաբեր *harana* թռչունը, ըստ Գ.ր. Ղափանցյանի, կռունկն է, և Տելեայինոս աստծու խորհրդանիշ թռչունը կարող էր լինել նաև արագիլը³⁴: Հին Հունաստանում արագիլ սպանողին պատժում էին այնպես, ինչպես մարդասպանին³⁵: Հայաստանի «վիշապներ» կոչվող կոթողների վրա արագիլի պատկերը հավաստում է նախնական հավատալիքների հետ թռչնի կապը: Արագիլը օձի հետ պայքարում հաղթող է (Օձի գերեզմանը լազլազի փորն ա, կամ Օձի փուշը լազլազը կմարսի)³⁶: Հայկական մի գրույցում ամեն տարի արագիլը խեղդում է իր ձագերից մեկին՝ աստծուն մատաղ անելու համար³⁷, մյուսում՝ արագիլներն իրենց երկրում մարդ են և թռչունի փետուրներ են հագնում, ճանապարհ ընկնում մեր երկիր³⁸: Արագիլը մեռնող և հառնող Արա Գեղեցիկի թռչունն է³⁹: Թռչունը հաճախ մարմ-

²⁶ Բ.Առաքելյան, Հայկական պատկերաբանությունները IV-VII դարերում, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Եր., 1949, էջ 93:

²⁷ Ն.Կուն, Հին Հունաստանի լեզենդներն ու առասպելները, Եր., 1956, էջ, 506:

²⁸ Т.ГамкRELИДЗЕ, Вяч. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 538:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 540:

³⁰ Գ.Քոչարյան, Անտիկ դարաշրջանի գոհասեղանի Գ-վիճից, ՊԲՀ, 1977, թիվ 2, էջ 282:

³¹ Սասնա ծռեր, հայ ժողովրդական վեպ (աշխատ. Ս. Հարությունյանի), Եր., 1977, էջ 506:

³² Ա.Ղանալանյան, Առածանի, Եր., 1960, էջ 223:

³³ Ա.Ղանալանյան, Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 224, էջ 262-263, էջ 269, էջ 97:

³⁴ Գ.ր. Ղափանցյան, Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Եր., 1944, էջ 144:

³⁵ А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 73:

³⁶ Ա. Ղանալանյան, 1960, էջ 156:

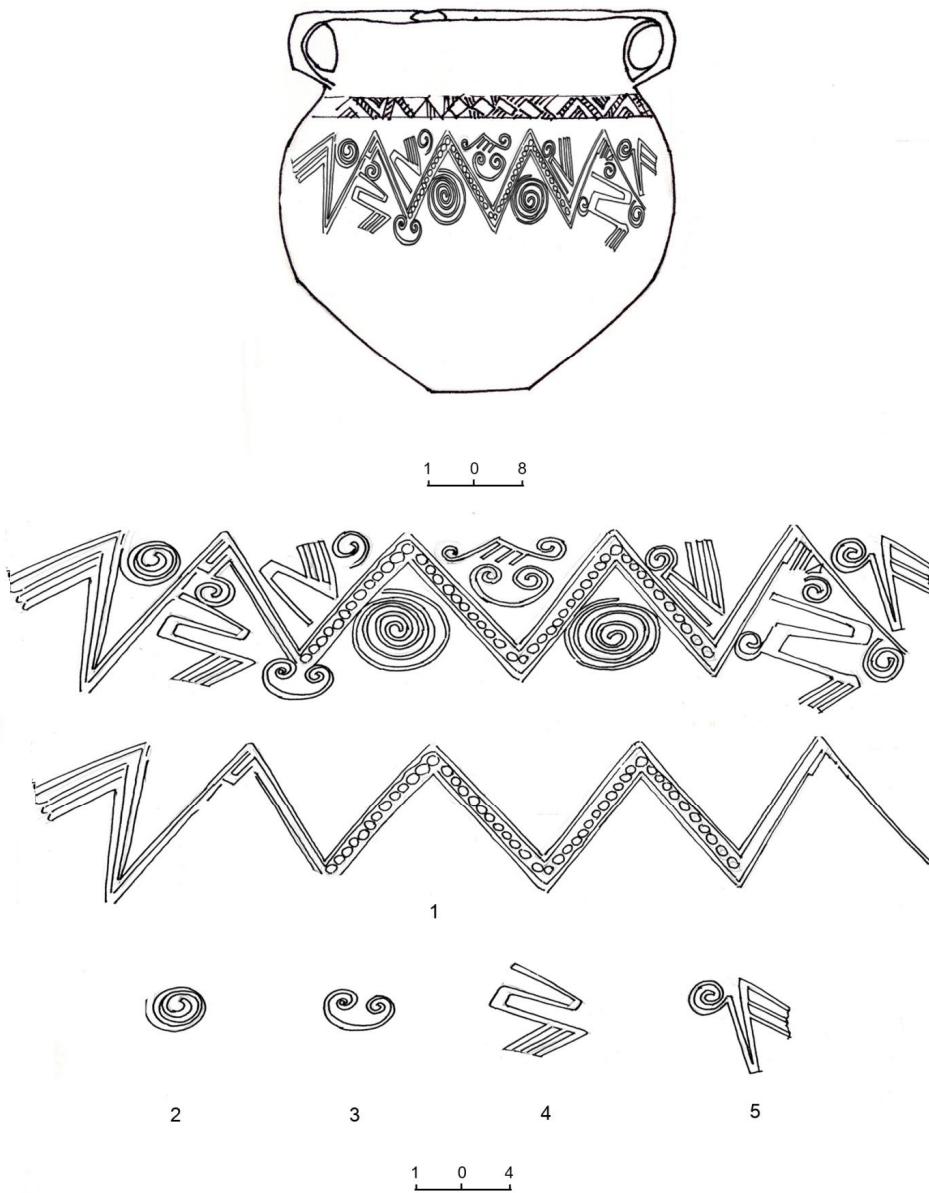
³⁷ Ա. Ղանալանյան, 1969, էջ 137-138:

³⁸ Նույն տեղում, թջվ 366 բ, էջ 137-138:

³⁹ Н.Шаншашвили, Знаки и символы глиняной посуды куро — аракской культуры /к интерпретации знаков на миске из Озни/ Сообщения Академии наук Грузинской ССР, 133, № 1. Тбилиси, 1989, стр. 210.

նավորում է հանգուցյալի հոգին⁴⁰, և զարմանն արագիլի զալը ոչ թե վերադարձ է նախնական հայրենիք, այլ անդրաշխարհ, հավերժական կացարան, որտեղ նրանք մարդու կերպարանքով են⁴¹:

Տախտակ 1

Այսպիսով, քրոտարաքսյան մշակույթի իրերն ունեն օգտապաշտական (ուտիլիտար) բնույթ, միաժամանակ անոթների վրա արված խորհրդանշական պատկերներն արտացոլում են գերբնական ուժերի պաշտամունքի հետ կապված հավատալիքները:

⁴⁰В. Иванов, *Метаморфозы, Мифы народов мира, т. 2, М., 1992, стр. 148.*

⁴¹Н.Шаншавили, *նշվ. աշխ., էջ 210:*

Կարասի զարդագոտու վիշապ, խոյ և թռչուն խորհրդանիշերի քննությունը բերում է այն համոզման, որ վաղբրոնզիդարյան խեցեղենի խորհրդանշանները *պատմող* են կամ *խոսող*: Հնագիտական փաստերի, գրավոր աղբյուրների վկայությունների և բանագիտական նյութերի համադրումները ցույց են տալիս, որ վաղբրոնզիդարյան ծիսական խեցեղենի զարդանախշերը հավատալիքների և պաշտամունքի գաղտնագրված բարդ համակարգի գծապատկերային յուրատեսակ տղագրումներ են, իրենց մեջ ունեն պայմանական նախշերով ֆիքսված մտքեր, յուրաքանչյուր գաղափար արտահայտված է խորհրդանշանով:

Մեծ Սեպասարի սրբարանում գայերի զոհաբերության մնացորդների մոտ գտնված կարասի զարդագոտու սիմվոլիկան հաստատում է պատկերազարդման բովանդակության կապը ծիսակարգի հետ. զարդանախշումների մեջ արտացոլված է զարման գալստյանը՝ հին տարվա ավարտին և նոր տարվա սկզբին, այսինքն՝ տիեզերական կարգուկանոնի վերականգնման համար մղած պայքարում վիշապամարտիկի տարած հաղթանակին նվիրված ծեսի բովանդակությունը:

ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СИМВОЛОВ НА ОДНОМ КАРАСЕ КУРО-АРАКСКОЙ КУЛЬТУРЫ

___ *Резюме* ___

___ *Л. Еганян* ___

Изучение символов и знаков на ритуальном карасе из раскопок святилища ранне-бронзового периода Мец Сепасара и сопоставление археологического материала с индоевропейскими верованиями и ритуалами указывают на следующее. Стилизованные изображения дракона, птиц, и оленей на ритуальном карасе - отображение верований, связанных с ритуалами, которые производились весной и символизировали конец Старого года и рождение Нового. Изображения с символическими знаками тесно связаны с основным ритуалом-жертвоприношением волков, приуроченном достижению основной цели-поддержания естественного порядка в природе.